

Identifying and Explaining the Driving Factors Affecting Tourism Development with Future Studies Approach (Case Study of Anzali Trade-Industrial Free Zone)

Majid Yasouri

Professor in Geography and Urban Planning Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Guilan. Yasouri@um.ac.ir

Saeideh Esmaili*

Lecturer in Tourism, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Guilan.
Saeideh.esmaili89@gmail.com

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to identify the most important drivers that influence the future development of the Anzali Free Zone tourism industry, so that unlike explanatory studies that predict only one specific future, it is possible to create several possible and probable futures and finally achieve the construction of a desirable and preferred future. In this regard, the current research with a descriptive-analytical method and an exploratory future research approach seeks to identify the most important drivers that influence the future development of the Anzali Free Zone tourism industry.

Method: At first using interviews with 20 experts which selected purposeful and 24 driving factors explored. Then, the effectiveness and dependency of each of them were determined using structural analysis method, the cross-impact matrix and MICMAC software.

Findings: The results of the study show that from the identified important variables, moving from the product economy toward experience economy, creative destruction, creating a complementary attraction with respect to the competitive advantages of the region, clarifying the process for leading tourism investments, attention to brand management of Anzali in trade part, using practical training for local people and businesses, use of private sector capacities in different forms and investment in health tourism have the most important role in the future development of the region. Also, the most dependent variables are investment in health tourism, moving from the product economy toward experience economy, attention to brand management of Anzali in trade part, using practical training for local people and businesses and management of handicraft.

Conclusion: The present study showed that the identification of the key elements that affect the sustainable development of tourism in Anzali Free Zone will play a vital role in the economic sustainability of the region in the long term and will ultimately increase the competitiveness of the destination against other destinations in the future, where all the stakeholders of the tourism development will benefit.

Keywords: Tourism Future, Tourism Planning, Future Studies, MICMAC Software, Structural Analysis

Cite this article: Yasouri, Majid& Esmaili, Saeideh. Identifying and Explaining the Driving Factors Affecting Tourism Development with Future Studies Approach (Case Study of Anzali Trade-Industrial Free Zone) Vol.1.8, NO.1 Spring & Summer 2023 ,222-253

DOI: 10.30479/jfs.2023.17629.1421

Received on: 29 July, 2022 **Accepted on:** 29 April, 2023

Copyright© 2023, The Author(s).

Publisher: Imam Khomeini International University

Corresponding Author: Saeideh Esmaili

E-mail: Saeideh.esmaili89@gmail.com

شناسایی و تبیین پیشران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: منطقه آزاد تجاری - صنعتی انزلی)

مجید یاسوری*

استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران Yasoori@um.ac.ir

سعیده اسماعیلی*

مدرس گروه گردشگری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران (نویسنده مسئول)

Saeideh.esmaili89@gmail.com

چکیده

هدف: هدف از انجام پژوهش حاضر، شناسایی مهم‌ترین پیشران‌هایی است که بر توسعه آینده صنعت گردشگری منطقه آزاد انزلی اثرگذار هستند تا از این طریق بتوان برخلاف مطالعات تبیینی که تنها یک آینده مشخص را پیش‌بینی می‌کنند، به خلق چند آینده ممکن، باورپذیر و محتمل پرداخته و در نهایت، به ساخت آینده مطلوب و مرجح دست یابد. در این راستا، پژوهش حاضر با روشی توصیفی - تحلیلی و با رویکرد اکتشافی آینده‌پژوهی، در پی شناسایی مهم‌ترین پیشران‌هایی است که بر توسعه آینده صنعت گردشگری منطقه آزاد انزلی تأثیرگذار هستند. روش: این تحقیق، با روشی توصیفی - تحلیلی و با رویکرد اکتشافی آینده‌پژوهی و با مصاحبه از ۲۰ نفر از خبرگان و متخصصان مسلط بر موضوع و منطقه مورد مطالعه، به صورت هدفمند، پیشران‌های کلیدی با روش تحلیل مضمون شناسایی گردید. سپس با استفاده از روش تحلیل ساختاری و تکنیک تحلیل اثرات متقاطع و با بهره‌گیری از نرم‌افزار میک‌مک، میزان اثرگذاری و وابستگی هریک از آن‌ها با یکدیگر مشخص شد. یافته‌ها: نتایج پژوهش، حاکی از آن است که از میان ۲۴ پیشران شناسایی شده، حرکت از سمت اقتصاد محصول محور به سمت اقتصاد خدمات (تجربه) محور، توجه به تخریب خلأی در برابر توسعه طرح‌های تکراری در حوزه گردشگری، خلق جاذبه‌های مکمل، با توجه به مزیت‌های رقابتی منطقه، شفاف‌سازی فرایندی در هدایت سرمایه‌گذاری‌های گردشگری، توجه به مدیریت برند منطقه در حوزه تجارت کالا، استفاده از آموزش‌های کاربردی برای مردم محلی و کسب و کارها، استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی در اشکال مختلف و سرمایه‌گذاری در گردشگری سلامت، به ترتیب اثرگذارترین پیشران‌ها در توسعه آتی منطقه خواهند بود. نتیجه‌گیری: مطالعه حاضر نشان داد که شناسایی عناصر کلیدی که مؤثر بر توسعه پایدار گردشگری منطقه آزاد انزلی، نقشی حیاتی در پایداری اقتصادی منطقه در بلندمدت خواهد داشت و در نهایت رقابت‌پذیری مقصد را در برابر سایر مقصدها در آینده افزایش خواهد داد که در آن، همه ذی‌نفعان از توسعه گردشگری سود خواهند برد.

واژه‌های کلیدی: آینده گردشگری، برنامه‌ریزی گردشگری، آینده‌پژوهی، نرم‌افزار میک‌مک، تحلیل ساختاری

*استاد: یاسوری، مجید. اسماعیلی، سعیده. (۱۴۰۲)، شناسایی و تبیین پیشران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: منطقه آزاد تجاری - صنعتی انزلی)

دو فصلنامه علمی آینده پژوهی ایران، مقاله پژوهشی، دوره ۸، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲، ۲۲۲-۲۵۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۵/۷ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۲/۹

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

مقدمه

تغییرات در دنیای کنونی، با آهنگی پرشتاب رخ می‌دهد و عناصری؛ مانند نیروهای طبیعی، تغییرات اجتماعی و سیاسی، اکتشافات علمی و نوآوری‌های تکنولوژیک، تا حد زیادی تعیین کننده و جهت‌دهنده آینده هستند. با این حال، با توسعه ظرفیت‌های انسانی، انتخاب‌های ما بیشتر از هر عامل دیگری، آینده را شکل خواهد داد. برای مثال؛ پرزیدنت کندی به دلیل این که هدف بلندمدتی در خصوص «فرود انسان بر روی ماه» در آینده داشت، منجر به تغییر سرعت پیشرفت‌های فناورانه و پزشکی گردید؛ به طوری که رشته‌ای از فناوری‌ها، برای تحقق این هدف اختراع شد که منجر به رشد ارتباطات ماهواره‌ای، بهبود منابع و پیشرفت‌های پزشکی شد و زندگی همه را متحول نمود و مردم توانستند، عکس زمین را از فضا مشاهده کنند. بنابراین، با این که جامعه نمی‌تواند آینده را کنترل کند؛ اما می‌تواند بر روند تاریخی آینده تاثیر بگذارد. این اثرات، باعث می‌شود که تلاش در جهت تعادل بین آنچه که می‌خواهیم و آنچه که ممکن است، رخ بدهد و ارزشمند تلقی شود (گلن^۱، ۲۰۰۹: ۳). به همین دلیل، بیشتر اندیشمندان بزرگ، به فرایندهای تاریخی و تعریف زمان و جریان تاریخی آن، به تفکر، حدس و گمان پرداخته‌اند. مارکس، هگل، اسپنگلر، توین‌بی و سوروکین، هر کدام جریان زمان را به صورت مکانیکی در نظر گرفته و بدون توجه به تعاملات بین گذشته و حال، به پیش‌بینی آینده پرداخته‌اند (پولاک^۲، ۱۹۷۳: ۱) اما هدف از آینده‌پژوهی، کاوش سیستماتیک، ایجاد و آزمایش آینده‌های محتمل، ممکن و مطلوب جهت بهبود تصمیمات سیاست‌گذاران است. این رویکرد، به تجزیه و تحلیل شرایطی که در آن سیاست‌ها و اقدامات اجرا می‌شود، پرداخته و همچنین پیامدهای اجرای این سیاست‌ها و اقدامات را بررسی می‌کند (گودت^۳، ۲۰۱۰: ۱۴۵۹).

پیش‌بینی تحولات آینده و یا شناسایی آینده‌های پیش‌رو برای محققان و تصمیم‌گیرندگان، بسیار پرجاذبه است؛ اما مشکل بزرگ اینجاست که آینده، به واسطه تحقق نیافتن آن، نمی‌تواند موضوع شناخت قرار بگیرد. امکان اشراف انسان بر تحولات گذشته و تا حدودی بر تغییرات کنونی وجود دارد، اما بی‌گمان انسان نمی‌تواند نسبت به آینده اشراف داشته باشد؛ چرا که آینده هنوز نیامده است و مهم‌تر آن که آینده، محل وقوع امکان‌های بی‌شماری است. بر این اساس، این فرض را می‌پذیریم که آینده نمی‌تواند مانند گذشته و حال، موضوع شناخت قرار بگیرد. با این وجود، می‌توان آینده را تخمین زد و در مورد آن تصویرسازی کرد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۰). کسب و کارها، از روش‌های آینده‌پژوهی برای شناخت بیشتر بازارهای آینده

استفاده می‌کنند. سیاست‌گذاران، از آن‌ها جهت توسعه و آزمایش افق‌های آینده ممکن و مطلوب استفاده می‌کنند. چشم‌اندازهای آینده، منجر به خلق سیاست‌ها، استراتژی‌ها و برنامه‌های بلندمدت خواهد شد که باعث می‌شود، شرایط مطلوب و احتمالی آینده، هرچه بیشتر با یکدیگر همسو شوند (دورنس^۱ و گودت، ۲۰۱۰). به همین جهت، از روش‌های آینده‌پژوهی برای ایجاد این سیاست‌ها و برنامه‌ها استفاده می‌شود.

استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی، آگاهی افراد را جهت پیش‌بینی آینده افزایش داده و همین امر باعث می‌شود، اقدامات سریع‌تری در برابر رویدادهای آینده صورت بگیرد. علاوه بر این، افراد در حوزه‌های مختلف، در برابر تغییرات محیطی، مؤثرتر عمل خواهند کرد. توانایی پیش‌بینی آینده، زمان بیشتری را جهت درک تهدیدها و فرصت‌ها می‌دهد و در نتیجه استراتژی‌های خلاقانه‌تری توسعه یافته، فرصت‌های خلق محصولات جدید فراهم شده و در نهایت بینشی را جهت تغییرات سازمانی اثربخش در افراد ایجاد می‌کند. اهمیت آینده‌پژوهی، بیشتر از این که به دلیل دقت آن در پیش‌بینی آینده باشد، به لحاظ کاربرد آن در برنامه‌ریزی و در نظر گرفتن احتمالات جدید و تغییر روند سیاست‌ها در آینده است و این موضوع، کاربرد آینده‌پژوهی در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی آینده را ضروری می‌سازد (عنایت‌الله^۲، ۲۰۱۳: ۳۹). هدف آن، شناخت آینده نیست؛ بلکه کمک به ما جهت تصمیم‌گیری بهتر در زمان حال، از طریق روش‌های آینده‌پژوهی است که ما را وادار می‌کند تا فرصت‌ها و تهدیدها را پیش‌بینی نموده و نحوه برخورد با آن‌ها را در نظر بگیریم؛ در واقع می‌توان گفت؛ از منظر استراتژیک، بهتر است که آینده را پیش‌بینی کنیم، تا این که به تغییرات آن پاسخ دهیم (گلن، ۲۰۰۹). به همین دلیل، استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری گردشگری مقصدها، به مدیران مقصد این امکان را می‌دهد که به ساخت آینده مطلوب و توسعه گردشگری با وجود عدم قطعیت‌ها و پیچیدگی‌ها پردازند.

از آنجا که صنعت گردشگری، یکی از مهم‌ترین ابعاد توسعه اقتصادی، به‌ویژه در حوزه درآمدهای ارزی محسوب می‌شود (UNWTO, 2019) و سالانه بیش از یک و نیم تریلیون دلار، درآمد ایجاد کرده و به‌عنوان سومین صنعت بزرگ جهان محسوب می‌شود، برنامه‌ریزی جهت توسعه آن به‌ویژه در مناطق در حال توسعه، امری ضروری است (اینسکیپ، ۱۹۹۱). همچنین برنامه‌ریزی بهینه توسعه کسب و کارهای گردشگری، جهت ارائه خدمات با کیفیت برای همه بازارهای هدف گردشگری، می‌تواند عنصری مؤثر در سیستم گردشگری منطقه باشد

(جندقی و همکاران، ۲۰۲۰). به‌همین دلیل، آینده‌پژوهی جهت برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مقصد، می‌تواند به‌عنوان ابزاری مؤثر و اساسی، جهت ارتقای کسب و کارها و ایجاد دیدگاهی واضح و واقعی از آینده گردشگری در مقصد محسوب شود و توسعه گردشگری، به لحاظ اقتصادی، منبعی جایگزین برای جوامع و افزایش درآمد ارزی خواهد شد (نعمت‌پور و همکاران، ۲۰۲۰: ۴). بنابراین، تجزیه و تحلیل سیستماتیک از آینده، جهت توسعه گردشگری مقصد با ارائه پیشران‌های مؤثر در تحول آن، کمک بسیاری به سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران مقصد در برنامه‌ریزی جهت ایجاد تسهیلات و خدمات مورد نیاز گردشگران آینده ارائه خواهد داد.

منطقه آزاد انزلی، همچون سایر مناطق آزاد در سطح جهان، به‌منظور تحقق اهداف برنامه‌های توسعه ملی، از سال ۱۳۸۴ با هدف توسعه تجارت، مبادلات بین‌المللی کار، خدمات و گردشگری شکل گرفته است. این منطقه، به دلیل واقع شدن در مسیر ترانزیتی شمال - جنوب، کشورهای آسیای جنوب شرقی، حاشیه خلیج فارس، جمهوری‌های آسیای میانه، قفقاز، روسیه و اروپا، قرار داشتن در مسیر کریدور بین‌المللی شمال - جنوب، معروف به «نستراک^۳» و همچنین بهره‌مندی گسترده از راه‌های ترانزیتی داخلی و خارجی، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است و وجود منطقه آزاد انزلی، فرصتی واقعی، نه تنها برای شهرستان انزلی، بلکه برای کل استان گیلان و حتی کشور محسوب می‌شود. منطقه آزاد انزلی، دارای ویژگی‌ها و ظرفیت‌های زیادی در بخش‌های مختلف است که چنانچه از این توانمندی‌ها و جایگاه منطقه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نقاط و مراکز مناسب برای توسعه آینده استفاده شود، بی‌شک روند توسعه فراگیر استان گیلان نیز شتاب بیشتری به خود خواهد گرفت (زبینده و یوسفی‌فرد، ۱۳۹۳: ۸۴)؛ اما منطقه با وجود برخورداری از پتانسیل‌های جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و گردشگری، تاکنون به لحاظ کارکردی در عرصه مبادلات تجاری و گردشگری، نقش‌آفرینی مطلوبی نداشته است و با محدودیت‌ها و کاستی‌های متفاوتی روبه‌رو است و نتوانسته است به اهداف پیش‌بینی شده برای آن دست یابد (قلی‌زاده، ۱۳۹۰: ۴۷). از جمله مسائلی که در حوزه گردشگری این منطقه، بر اساس مطالعات میدانی پژوهش می‌توان به آن اشاره کرد، عبارتند از: عدم اولویت‌بخشی به صنعت گردشگری در کنار سایر صنایع؛ همچون صید و شیلات، کشاورزی و تجارت، نبود سیاست‌های کلان جهت توسعه گردشگری، در کنار سایر اهداف توسعه در منطقه آزاد، اتخاذ رویکرد تکراری در احداث تأسیسات گردشگری و مهمان‌نوازی، بدون توجه به خلق محصولات نوآورانه جهت جذب گردشگران، عدم استفاده از

1. Jandaghi et al.
2. Nemmatpour et al
3. Nostrack

ظرفیت‌های وسایل متنوع حمل و نقل دریایی، ورزش‌های آبی، سواحل ماسه‌ای درمانی، ظرفیت پرندنگری در تالاب انزلی، استفاده نکردن از قابلیت پارک ملی بوجاق و جنگل‌های ملی فئاتو، بی‌توجهی به تأسیس انواع اقامتگاه‌های ساحلی، دریایی و جنگلی، نبود انواع رستوران‌های محلی و دریایی متناسب با ظرفیت‌های خوراک منطقه، ارائه خدمات بی‌کیفیت در تأسیسات گردشگری و اقامتی و بی‌توجهی به احداث انواع متنوع اقامتگاه‌ها بر حس قدرت خرید انواع بازارهای گردشگری منطقه، بی‌توجهی به تأسیس انواع جاذبه‌ها، رستوران‌ها، اقامتگاه‌ها و تسهیلات رفاهی به صورت مکمل، بی‌توجهی به جذب کارآفرینان و سرمایه‌گذاران به منطقه، جهت توسعه تأسیسات گردشگری نوآورانه در منطقه، توجه نداشتن به برندسازی منطقه، بر اساس گردشگری خرید و بی‌توجهی به نوع اجناس، کیفیت و قیمت آن‌ها جهت جذب گردشگران و برندسازی بر اساس آن، سامان‌دهی نکردن صنایع دستی بومی و محلی. بنابراین، از آنجا که صنعت گردشگری به‌عنوان یک حوزه میان‌رشته‌ای از امکانات دیگر بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بهره می‌برد و دارای مزیت‌های بسیاری برای همه این بخش‌ها نیز می‌باشد؛ لذا سازمان منطقه آزاد می‌تواند از ظرفیت‌های متنوع گردشگری این منطقه در کنار توسعه بخش تجارت استفاده نماید و با ارائه خدمات گردشگری، به خیل عظیم گردشگرانی که به این منطقه جهت خرید و گردشگری سفر می‌کنند، علاوه بر رضایت و بازدید مجدد و تبلیغات شفاهی گردشگران، از درآمدهای ارزی و فرصت‌های شغلی بسیار برای مردم محلی و کسب و کارهای واقع در منطقه آزاد بهره‌مند شود. بنابراین، در این پژوهش، به بررسی پیشران‌ها و عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه آتی منطقه آزاد انزلی و شناسایی اثرگذارترین عوامل در توسعه این منطقه پرداخته شده است، تا بتوان با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی، گامی در جهت برنامه‌ریزی توسعه گردشگری منطقه آزاد انزلی برداشت. آینده‌پژوهی، به‌عنوان رویکردی نوین، فرایندی است که می‌تواند توسعه مطلوب گردشگری را برای منطقه بیان نموده و نشان می‌دهد که چطور می‌توان آینده منطقه آزاد انزلی را بر اساس وضعیت کنونی و مجموعه‌ای از پیشران‌ها و نیروهای کلیدی شکل داد. در این راستا، سؤالات پژوهش عبارتند از:

- پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری منطقه آزاد بندر انزلی کدامند؟
- کدام یک از پیشران‌ها، بیشترین اثرگذاری و کدام یک، بیشترین اثرپذیری را بر توسعه آینده صنعت گردشگری منطقه خواهند داشت؟

مبانی نظری

تفکر درباره آینده، زیربنای همه تلاش‌های انسانی است که فعالیت‌هایی؛ مانند برنامه‌ریزی، استراتژی، سیاست‌گذاری و رهبری را شامل می‌شود (محمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۹) و همچنین داشتن چشم‌انداز نسبت به آینده، موجب می‌شود تا مطالعه گذشته، حال و آینده در طول یکدیگر قرار گیرند. سودمندی شناخت گذشته و حال، در این است که می‌تواند چراغ راه آینده قرار بگیرد (عنایت‌الله، ۲۰۰۷: ۱۰). آینده‌پژوهی که به ارائه تصویرسازی‌ها و تصورات متعدد می‌پردازد، هدف غایی از مطالعه آینده را آینده‌سازی^۱ تعریف کرده است که افراد به جای یک آینده مشخص و پیش‌بینی روابط علت و معلولی میان پدیده‌ها، با چندین آینده محتمل مواجه خواهند بود که به مطالعه روندها و رویدادهای شناسایی شده در گذشته، حال و توسعه تصورات و تصویرهای امروز برای آینده می‌پردازند (موسوی‌نیا، ۱۳۹۹: ۲۳).

بدون وجود چنین رویکردی آینده‌نگرایانه‌ای، نمی‌توان از مردم خواست که به ساخت فردایی بهتر بپردازند؛ بدون این که تصویری چندوجهی و مشترک از آینده به آن‌ها ارائه شود. این که چه تعداد تصویر از آینده خلق می‌شود، بر روی کیفیت آینده اثرگذار است. برای مثال، ساکنان اولیه کشور سوئیس که از قومیت‌های مختلفی بودند، برای دستیابی به یک دولت یکپارچه چندوجهی و چندزبانه و همکاری مسالمت‌آمیز، به گفت و گوها و تعاملات، میان گروه‌های قومیتی مختلف پرداختند؛ زیرا انواع مختلفی از افراد، در ساختن چشم‌انداز آینده سوئیس نقش داشتند و با ارائه تصویرهای مختلفی از منافع متعدد هر کدام از گروه‌ها، دیدگاه‌های غیرواقعی اصلاح شد و منافع همه ذی‌نفعان در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در نظر گرفته شد. هنگامی که مردم در تصمیم‌گیری‌های آینده مشارکت نداشته باشند، نبود دیدگاه آن‌ها منجر به ایجاد مشکلاتی در آینده خواهد شد. همچنین، چشم‌اندازهای مثبتی که مورد آزمایش قرار نگرفته‌اند، دارای اهداف و برنامه‌های غیرممکن بوده و برای هدایت و مدیریت افراد جامعه مخرب خواهند بود و بر این اساس، مطالعه آینده، امری حیاتی است (گلن، ۲۰۰۹: ۶؛ کاتس، ۱۹۸۵: ۳۰).

مطالعه آینده، مطالعه تغییرات بالقوه است؛ تغییراتی که احتمالاً در ۱۰ تا ۲۵ سال یا بیشتر در آینده، تفاوت‌های سیستماتیک یا اساسی ایجاد خواهد کرد. مطالعه آینده، صرفاً مطالعه طرح‌های اقتصادی یا تجزیه و تحلیل‌های فرهنگی - اجتماعی یا پیش‌بینی فناورانه نیست؛ بلکه یک بررسی میان‌رشته‌ای از تغییرات در همه حوزه‌های زندگی است، تا بتوان عصر بعدی زندگی را

1. Future Making

2. Coates

خلق کرد (کونونیوک و گلینسکا، ۲۰۱۵). همان‌طور که مورخان به ما می‌گویند که چه اتفاقاتی در گذشته افتاده و روزنامه‌نگاران، ما را از حال خبردار می‌کنند، آینده‌پژوهان نیز به ما می‌گویند که چه اتفاقی می‌تواند رخ بدهد و به ما کمک می‌کنند که درباره آنچه می‌توانیم در آینده بشویم، تفکر کنیم. آینده‌پژوهان نمی‌دانند که چه اتفاقی خواهد افتاد. آن‌ها ادعای پیش‌گویی ندارند؛ اما ادعا می‌کنند که چطور می‌توان نسبت به طیفی از آینده‌های مطلوب و محتمل دسترسی یافت و چگونه این آینده‌ها تکامل خواهند یافت. روش‌های آینده‌پژوهی، توصیف‌های درست و کاملی از آینده را ایجاد نمی‌کنند، بلکه کمک می‌کنند تا بدانیم که چه چیزی محتمل و ممکن است، سیاست‌گذاری‌های درست را روشن می‌سازند، اقدامات متعدد و جایگزین را شناسایی و ارزیابی می‌کند و حداقل تا حدی جلوی رخداد دام‌ها و تهدیدها را گرفته و فرصت‌های آینده را روشن می‌سازند. (دورنس و گودت، ۲۰۱۰: ۱۴۹۰).

آینده‌پژوهی، به‌عنوان یک حوزه میان‌رشته‌ای دارای ۸ کارکرد است که عبارتند از: اکتشاف، طراحی و تجزیه و تحلیل سیستم‌ها، مدل‌سازی، پیش‌بینی، تجزیه و تحلیل محیطی، تحلیل اثرات متقابل، سناریونویسی، تصمیم‌گیری و درنهایت سیستم‌های اطلاعاتی است که جهت تسهیل کارکردهای آن، مورد استفاده قرار می‌گیرد (هادی‌نژاد و همکاران، ۲۰۲۱: ۲؛ گلن، ۲۰۰۹). رویکرد آینده‌پژوهی، تلاشی سیستماتیک برای نگاه کردن به آینده بلندمدت در حوزه علم، فناوری، اقتصاد و جامعه است تا بتوان از طریق آن، روندهای جدید را در حوزه‌های گوناگون شناسایی نمود و با تقویت برنامه‌ریزی‌های استراتژیک، بیشترین منافع اجتماعی و اقتصادی را کسب کرد (کرمی و کشاورز، ۱۳۹۳: ۷۳). گودت (۲۰۰۶) آینده‌پژوهی را به‌عنوان شناخت وضعیت‌های ممکن و انتخاب میان آن‌ها جهت هدایت اقدامات تعریف می‌کند. بل^۳ (۱۹۹۷) نیز آن را به‌عنوان کشف، ارزیابی و ارائه آینده‌های ممکن و مطلوب تعریف کرده است. بر این اساس، برای آینده‌جوامع، فقط یک وضعیت واحد وجود ندارد؛ بلکه آینده‌های متفاوتی را می‌توان برای آن متصور شد. آینده‌جوامع انسانی، فرایندی تحمیلی و اجباری نیست؛ بلکه تحت تأثیر علل، ارزش‌ها، نیازها و خواسته‌های انسان‌ها قرار دارد. شناخت آینده‌ممكن، علاوه بر روش‌های علمی، به همه انواع دانش، هنرها و مهارت‌های جدید نیاز دارد. در رویکرد آینده‌پژوهی، آینده‌های ممکن مورد مطالعه قرار می‌گیرند. همچنین آینده‌ای مطلوب برای جوامع بررسی می‌شود. این رویکرد، تلاشی نظام‌مند و هدفمند جهت کمک به ساختن یک آینده بهتر

1. Koniuk & Glinska

2. Hadinejad et al

3. Bell

است (مهدی‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۲). بر این اساس، ابعاد آینده بر اساس نتایج آینده‌پژوهی شامل؛ آینده ممکن، آینده محتمل و آینده مطلوب است (ویناری^۱، ۲۰۱۴؛ وروس^۲، ۲۰۰۳: ۱۰۰).

آینده‌پژوهی، به‌عنوان همه فعالیت‌هایی که مرتبط با تفکر درباره آینده، مطالعه آینده و شکل دادن به آن است، تعریف می‌شود. اگرچه بیشتر در مورد آینده علم، فناوری و شرکت‌ها است، اما کاربردهای وسیع‌تری در سطح کلان اجتماعی و سیاسی در بُعد ملی دارد. آینده، از رویدادها^۳ برخلاف روندها، حاصل حادثه‌اند که به‌شدت بر روندها و آینده مؤثرند، تصاویر^۴ (آینده‌های مطلوبی است که مردم از آینده در ذهن خود می‌پرورانند)، روندها^۵ (تغییرات منظم در داده‌ها یا پدیده‌ها در خلل زمان است که از گذشته، آغاز و تا آینده نیز ادامه می‌یابند) و اقدامات (راه‌حل‌های رسیدن به آینده مطلوب) تشکیل شده است (بادمنت^۶، ۲۰۱۱؛ گودت، ۲۰۱۰: ۱۴۶۰). درنهایت، پیشران‌ها^۸ حاصل بر هم کنش این مؤلفه‌ها هستند که به‌عنوان ورودی مطالعات آینده‌پژوهی محسوب می‌شوند. نیروهای پیشران، نیروها، رویدادها و اقداماتی هستند که بر تصمیمات اصلی اثرگذارند و روند آن‌ها را تغییر می‌دهند. این پیشران‌ها؛ شامل خشکسالی، جهانی شدن، صنعتی شدن، فناوری اطلاعات، بحران‌های اقتصادی، امنیت و غیره هستند که در شکل دادن به گذشته و حال مؤثر بوده و بر این اساس، در شکل‌دهی به آینده نیز می‌توانند اثرگذار باشند و نقش اساسی در آینده جوامع به‌ویژه مقصدهای گردشگری دارند (ویسی، صفیاری و منوچهری، ۱۳۹۸: ۵۰).

آینده‌پژوهی در گردشگری

شرایط و عوامل اثرگذار بر آینده توسعه گردشگری، مستلزم تصمیم‌گیری در شرایط پیچیده و پویای کنونی و درواقع، آینده‌پژوهی است تا بتوان بسیاری از تهدیدها و فرصت‌های مؤثر را شناسایی کرد. برنامه گردشگری، تحت تأثیر عوامل مختلفی؛ همچون عامل انسان و خرده-بخش‌های متعدد سیستم گردشگری در عرصه‌های حمل و نقل، اقامتگاه‌ها، بخش پذیرایی، سرگرمی، فعالیت‌های فرهنگی، مالی، بانکی و ... است که بر تقاضا و عرضه محصولات گردشگری، اثرگذاری و همچنین اثرپذیری دارند. درواقع، همان‌طور که خود بر توسعه مقصد

-
1. Vinnari
  2. Voros
  3. Events
  4. Images
  5. Trends
  6. Actions
  7. Baudment
  8. Driving factors

موثرند، از تغییرات و تحولات شرایط پیرامونی آن؛ همچون عوامل کلان اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، زیست محیطی و فناوری نیز تأثیر می‌پذیرند (مایلز و مایکل، ۲۰۰۲؛ پوستما، ۲۰۱۵).

بر همین اساس، با استفاده از تجزیه و تحلیل‌های سیستماتیک و کشف و بررسی روندهای گذشته و حال، می‌توان عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه مقصدهای گردشگری را شناسایی نمود که منجر به تسهیل سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در رابطه با تحول گردشگری آینده مقصد خواهد شد. توسعه گردشگری، با پیش‌بینی‌ها و تجزیه و تحلیل روندها، به‌طور غیرتخصصی، منجر به ایجاد چالش‌های بسیاری در اجرای برنامه‌های گردشگری شده است. به همین دلیل، بررسی همه‌جانبه و تحلیل‌های سیستماتیک، از روندهای آینده گردشگری، جهت توسعه مطلوب مقصد مورد نیاز است (جندقی و همکاران، ۲۰۲۰: ۵۱) تا به‌واسطه آن، با استفاده از گزینه‌های احتمالی، ممکن و مطلوب، فرایند سیاست‌گذاری و توسعه آینده مقصد را تسریع نمود (کریبوج و همکاران، ۲۰۱۱؛ جهانیان، ۲۰۱۷: ۳۷). با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی، می‌توان آینده پایداری را برای گردشگری مقصد در نظر گرفت که در آن محصولات گردشگری با کیفیت مطلوب ارائه خواهد شد و هم‌زمان بیشترین منافع را به جامعه محلی و کسب و کارها به‌همراه خواهد داشت. علاوه بر این، برنامه‌ریزی استراتژیک، بر اساس این روش، اهداف کوتاه‌مدت را نیز پوشش داده و بر ویژگی‌های کلیدی آینده متمرکز می‌شود که برای جامعه مفیدتر و مطلوب‌تر خواهد بود (لادریز و همکاران، ۲۰۱۰: ۳۶۱؛ فورمیکا و کوتاری، ۲۰۰۸: ۳۵۷).

پیشینه پژوهش

آینده‌پژوهی و مطالعات مرتبط با آینده، دانشی نوپا است و پژوهش‌ها در این زمینه، در حوزه گردشگری اساساً به دو دهه اخیر مربوط می‌شود که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

باقفی‌زاده و همکاران (۱۳۹۵)، با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی، به بررسی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهری اهواز پرداختند و در نهایت به این نتیجه دست یافتند که عواملی؛ همچون رضایت از خدمات، توجه به فرهنگ محلی، توجه به صنایع و محصولات فرهنگی و امکانات رفاهی، عوامل زیست‌محیطی، تخریب زیست‌محیطی و قیمت خدمات ارائه

1. Miles & Michael
2. Postma
3. Kreiboch et al
4. Jahanian
5. Ladeiras et al
6. Formica and Kothari

شده به گردشگران را اثرگذارترین پیشران‌ها معرفی نمودند. تقوایی و حسینی‌خواه (۱۳۹۶) جهت برنامه‌ریزی توسعه گردشگری شهر یاسوج، با رویکرد آینده‌پژوهی، به ۳۷ عامل کلیدی از طریق مصاحبه با خبرگان دست یافتند که ۸ پیشران حیاتی؛ از جمله شرایط آب و هوایی و اقلیم، طرح جامع گردشگری، تأسیسات زیربنایی، رسانه‌ها، خدمات رفاهی، آداب و رسوم، بخش خصوصی و امنیت، به‌عنوان مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر آینده شناسایی شدند.

ده زاده سیلابی و احمدی‌فر (۱۳۹۸)، در پژوهشی به تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری، با رویکرد آینده‌پژوهی استان مازندران پرداختند و از بین ۳۶ متغیر، پیشران‌های خدمات رفاهی، فضای سبز شهری، گسترش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری، رقابت‌پذیری، شبکه حمل و نقل منطقه‌ای، تورهای گردشگری، شرایط آب و هوایی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، شبکه حمل و نقل شهری و امنیت، بیشترین اثرگذاری بر توسعه آینده گردشگری مازندران دارند. نصر (۱۳۹۸) نیز به شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری شیراز، با رویکرد آینده‌پژوهی پرداخت و در نهایت ۸ عامل کلیدی را در وضعیت گردشگری شیراز، تاثیرگذار معرفی نمود که شامل: منابع آب، تبلیغات، مدیریت محلی، آثار تاریخی، امنیت غذایی، امنیت، سیاست‌های کلان ملی در حوزه گردشگری و مشارکت شهروندان است و مدیریت به‌عنوان مهم‌ترین عامل اثرگذار شناسایی شد.

علی‌اکبری، مرصوسی و جلال‌آبادی (۱۳۹۹) به تدوین سناریوهای مؤثر بر آینده گردشگری پایدار شهر کرمان پرداختند و عواملی؛ همچون رقابت‌پذیری، حذف موانع سفر، گسترش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری، هم‌بستگی و مشارکت را بر توسعه آن مرتبط برشمردند و در نهایت مطلوب‌ترین سناریو را بر پایه رقابت‌پذیری، برنامه‌محوری و توسعه متوازن استوار اعلام کردند. ایمانی و رضوی (۱۳۹۹) نیز به شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری شهرستان سرعین پرداختند و ۲۳ عامل را بر توسعه آینده این مقصد مؤثر دانستند که مهم‌ترین آن‌ها، بهبود وضعیت معابر و راه‌های روستایی، امنیت و بازسازی آثار گردشگری بوده است. معصومی، عنابستانی، فاضل‌نیا و خوارزمی (۱۴۰۰) به تحلیل پیشران‌های کلیدی اثرگذار بر گردشگری منطقه‌ی دهشیخ - سیگار استان فارس پرداختند و از میان ۵۰ عامل مؤثر، ۲۰ پیشران کلیدی؛ از جمله نزدیکی و مجاورت با مرزهای دریایی، نزدیکی به بازارهای تجاری، حمایت دولت، سیاست‌های کلان دولت، سیاست‌های تشویقی، برخورداری از مالیات کمتر، تنوع بالای کالا، نرخ ارز نسبتاً مطلوب و غیره را در شکل‌گیری و توسعه گردشگری این منطقه اثرگذار دانستند.

راتکلیف و کراوزیک^۱ (۲۰۱۱) با تأکید بر سیاست گذاری شهری بر پایه رویکرد آینده‌نگرایانه، چهار عامل را برای موفقیت برنامه‌ریزی در پیش‌بینی آینده ضروری دانستند. تغییر سیستم‌های ارزشی در جامعه، مشارکت ذی‌نفعان و شهروندان، برنامه‌ریزی استراتژیک شهر، سند چشم‌انداز شهر و تغییر سیستم‌های ارزشی در جامعه. همچنین تأکید داشتند که جهت شکل دادن به آینده و مقابله با بحران‌ها، استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی جهت برنامه‌ریزی ضروری است. کانگان، هانراهان و مک لاگین^۲ (۲۰۱۵)، در تحقیقی جهت مدیریت پایدار گردشگری شهر کلر به این موضوع اشاره کردند که مقررات و دستورالعمل‌های موجود برای مدیریت گردشگری، همخوان با دیدگاه‌های ذی‌نفعان و خط‌مشی‌گذاران نیست و دو شاخص راه‌اندازی یک سامانه مدیریت مقصد گردشگری و مشارکت‌های گروهی را اثرگذارترین شاخص‌ها در مدیریت پایدار گردشگری دانستند.

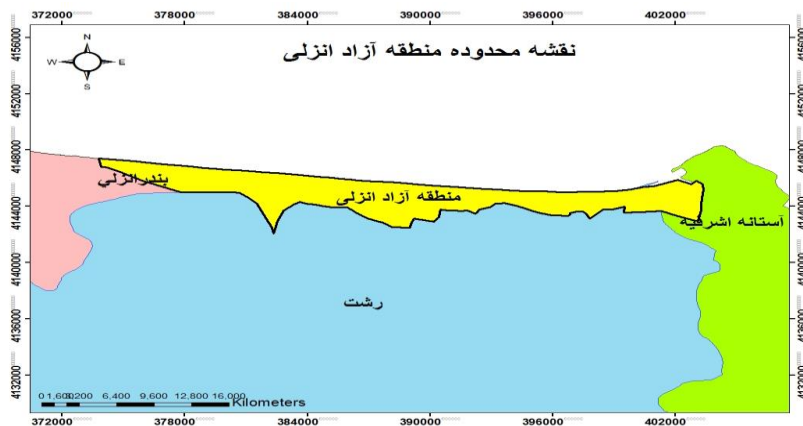
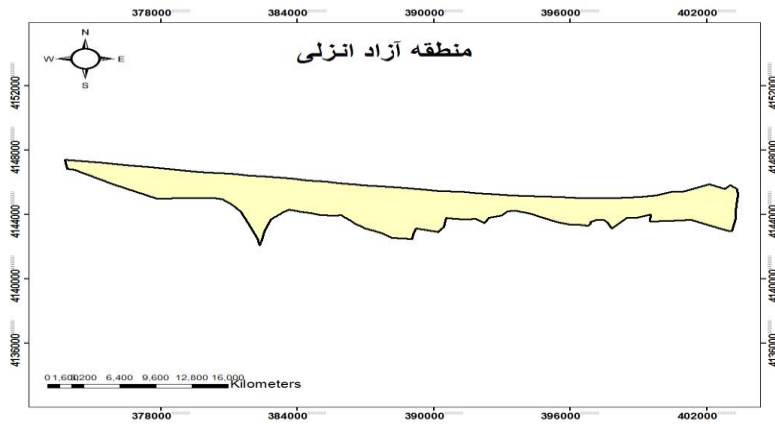
جهانیان (۲۰۱۷) با استفاده از آینده‌پژوهی، به بررسی مؤلفه‌های اثرگذار بر گردشگری، با دیدگاه معنوی پرداخت و با استفاده از مصاحبه با خبرگان، به این نتیجه دست یافت که سه عنصر «مشاوره قبل از اصلاحات اجتماعی و فرهنگی»، «تحلیل آینده و هشدار در برابر چالش‌ها» و «تعیین اولویت‌های استراتژیک»، بر آینده گردشگری اثرگذارند. نعمت‌پور و همکاران (۲۰۲۰)، در پژوهشی با روش تحلیل ساختاری، ده عامل کلیدی مؤثر بر آینده توسعه گردشگری ایران را شامل رویدادهای بین‌المللی، طرح جامع توسعه گردشگری، تصویر مثبت از ایران، امنیت، تبلیغات دیجیتال، خدمات و تسهیلات گردشگری، تنوع توره‌های ورودی، محصولات فرهنگی و تاریخی گردشگری، گردشگری خلاق و گردشگری پزشکی معرفی کردند. با مروری بر مبانی نظری و پیشینه تحقیقات انجام شده در رابطه با کاربرد رویکرد آینده‌پژوهی در توسعه مقصدهای گردشگری، هر پژوهشی متناسب با شرایط منطقه مورد مطالعه، عوامل و پیشران‌های مختلفی می‌توانند بر توسعه گردشگری مقصد مؤثر باشند و این امر، ناشی از عناصر خرد و کلانی است که در هر منطقه، بر فرایند توسعه گردشگری اثرگذار است. بنابراین، با توجه به عدم توسعه گردشگری منطقه آزاد انزلی، بر اساس ظرفیت‌های متنوع آن و همچنین کمبود مطالعات منسجم، در رابطه با پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری این منطقه آزاد، انجام پژوهش حاضر ضرورت می‌یابد.

1. Ratcliffe & Krawczyk

2. Conaghan, Hanrahan & McLoughlin

معرفی محدوده مورد مطالعه

مناطق آزاد تجاری - صنعتی، مناطقی هستند که کالا تولید می‌کنند و یا بدون پرداخت عوارض گمرکی، از طریق هوا، دریا و زمین به صادرات و واردات کالا می‌پردازند. امروزه، کشورهای متفاوتی؛ اعم از توسعه‌یافته و یا در حال توسعه، با توجه به ویژگی‌های مناطق آزاد تجاری - صنعتی، برای دستیابی به هدف‌هایی؛ نظیر توسعه اقتصاد ملی، جذب سرمایه‌های خارجی، استفاده از برتری‌های نسبی، ایجاد فرصت‌های شغلی، تربیت نیروی انسانی، افزایش درآمدهای ناشی از فعالیت‌های خدماتی، افزایش کارایی اقتصاد ملی، آشنایی عینی و تجربی با اقتصاد جهانی، توسعه منطقه‌ای و تبدیل بخش‌های عقب‌مانده به قطب‌های توسعه، اقدام به ایجاد مناطق آزاد تجاری - صنعتی کرده‌اند (کامران، ۱۳۸۱: ۳۳). منطقه آزاد انزلی نیز به‌عنوان بزرگ‌ترین، فعال‌ترین و مدرن‌ترین بندر ایران در حاشیه دریای خزر، جزئی از ۷ منطقه آزاد ایران به‌شمار می‌آید که به علت قرار گرفتن در مسیر کریدور بین‌المللی شمال - جنوب که از آن به‌عنوان کریدور حمل و نقل قرن بیست و یکم آسیا - اروپا یاد می‌شود، فرصت‌های ارزشمندی در راستای توسعه بخش‌های مختلف، در اختیار استان گیلان قرار داده است. در کنار پتانسیل‌های جغرافیایی و اقتصادی ویژه منطقه آزاد انزلی؛ همچون وجود شهرک صنعتی انزلی که یکی از پیشرفته‌ترین شهرک‌های صنعتی استان است، تجهیزات پیشرفته جهت تخلیه و انبارداری محصولات، مراکز ارائه خدمات مالی و بانکی و بورس کالا، گمرک انزلی، مجتمع‌های تجاری - نمایشگاهی، کاهش هزینه‌های رفت و آمد بازدیدکنندگان و مشتریان و بسیاری مزایای دیگر اقتصادی (زیبنده و یوسفی‌فر، ۱۳۹۳: ۹۷) در حوزه گردشگری نیز دارای پتانسیل‌های بالایی؛ همچون وجود باشگاه اسب‌سواری، پیست کارتینگ، پارک جنگلی، ساحل مروارید، ساحل امیربکنده، ساحل جفرو، ساحل امین‌آباد، مجموعه ورزشی قایقران، آکواریوم، باغ پرندگان، جنگل‌های فتاتو، پارک ملی بوجاق، مجتمع بندری کاسپین، آکادمی قایقرانی مارینا، مراکز خرید متعدد در فاز تجارت و تعداد ۱۴ روستا می‌باشد. این منطقه، با ۸۶۰۹ هکتار مساحت، از شمال به طول (۳۳) کیلومتر متصل به دریای خزر، از غرب به طول (۵/۱) کیلومتر، متصل به کانال طالب‌آباد، از جنوب به طول (۴۴) کیلومتر، متصل به گذرگاه امامزاده هاشم به انزلی و از شرق به طول (۴) کیلومتر، متصل به رودخانه سفیدرود و پارک ملی بوجاق است.

شکل ۱. محدوده منطقه آزاد انزلی

روش پژوهش

روش تحقیق مطالعه حاضر، از حیث هدف، توسعه‌ای - کاربردی است که با رویکرد آینده‌پژوهی و روش تحلیل ساختاری، مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر توسعه آینده گردشگری منطقه آزاد انزلی، شناسایی و میزان و چگونگی اثرگذاری هر یک از این عوامل را بررسی می‌کند. بر این اساس، ابتدا عوامل کلیدی اثرگذار بر وضعیت آینده صنعت گردشگری منطقه توسط مصاحبه از ۲۰ نفر از خبرگان و متخصصان حوزه گردشگری و آگاه به منطقه مورد مطالعه، با استفاده از روش گلوله‌برفی و به صورت هدفمند تا رسیدن به اشباع نظری جمع‌آوری شد (جدول ۱) و محتوای مصاحبه‌ها، با روش تحلیل مضمون تحلیل و در نهایت ۲۴ عامل استخراج شد. در گام دوم، با استفاده از یک پرسش‌نامه، مقایسه زوجی میان این عوامل توسط ۱۰ نفر، همان خبرگان

صورت گرفت و داده‌های گردآوری شده با استفاده از روش تحلیل ساختاری و تحلیل اثرات متقاطع و در نرم‌افزار MICMAC مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت؛ به‌طوری که روابط میان متغیرها و میزان اثرگذاری و اثرپذیری همه آن‌ها بر روی یکدیگر مشخص گردید و درنهایت، عوامل و پیشران‌های کلیدی مؤثر در تحول آتی گردشگری منطقه آزاد انزلی، شناسایی شد. روش تحلیل ساختاری که یکی از روش‌های تحلیل اثرات متقاطع در زیرمجموعه روش‌های آینده‌پژوهی است، برای تحلیل روابط بین متغیرها در ابعاد گسترده استفاده می‌شود و میزان اثرگذاری و اثرپذیری متغیرها و ویژگی‌های هریک را مشخص می‌کند و درنهایت، متغیرهای کلیدی مؤثر در تکامل سیستم را نشان می‌دهد که مبنای تحلیل مدیران و سیاست‌گذاران قرار می‌گیرد (زیاری، ربانی و ساعدموچشی، ۱۳۹۶: ۶۴). جهت انجام تحلیل ساختاری عوامل، همگی آن‌ها در یک ماتریس $n \times n$ قرار گرفته که در اینجا ماتریس 24×24 است و میزان تأثیرات هریک بر دیگری، به‌صورت زوجی انجام می‌شود. در این ماتریس، عدد صفر به منزله «عدم تأثیر»، عدد یک به منزله «تأثیر ضعیف»، عدد دو به معنی «تأثیر متوسط»، عدد سه، به منزله «تأثیر زیاد» است.

جدول ۱. مشخصات مصاحبه‌شوندگان بر حسب نوع شغل، سن، تحصیلات و جنسیت

سطح تحصیلات		مصاحبه‌شونده		سن		جنسیت	
۸	کارشناسی	۹	پژوهشگران، مطلعان و متخصصان	۷	۳۰-۲۰	۸	زن
۵	کارشناسی‌ارشد	۵	کسب و کار و کارآفرین	۷	۴۰-۳۰	۱۲	مرد
۴	دکتری	۴	بخش دولتی (کارمندان و مدیران)	۴	۵۰-۴۰		
۳	سایر	۲	مردم محلی	۲	۶۰-۵۰		

یافته‌های پژوهش

در ابتدا و به‌منظور پاسخ به سؤال اول پژوهش، پس از شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر آینده، توسعه گردشگری منطقه آزاد انزلی توسط متخصصان، در گام بعدی، به ارزش‌گذاری متقابل میان آن‌ها پرداخته شد و با وارد نمودن این مقایسات زوجی در نرم‌افزار، میزان اثرگذاری و اثرپذیری هریک از عوامل بر روی دیگری مشخص شد (جدول ۳). در ابتدا در جدول زیر، وضعیت ارزش‌گذاری اولیه متغیرها و میزان تأثیرات آن‌ها با اعداد صفر تا سه و حرف P (تأثیرات احتمالی) مشخص شده است.

جدول ۲. ویژگی‌های ماتریس اثرات متقابل متغیرها

اندازه	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	
ماتریس	تکرار	صفر	یک	دو	سه	P	جمع	درصد	چرخش	وابستگی	تائیر
								پرشدگی			

۲۴	۲	۲۵	۲۳	۱۹۸	۳۲۳	۷	۵۵۱	۹۶٪	۱	۸۹٪	۱۰۰٪
									۲	۹۳٪	۱۰۰٪

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که در بخش قبل نیز اشاره شد، با استفاده از نرم‌افزار MICMAC به تحلیل اثرات متقاطع ماتریس عوامل پرداخته شده و درنهایت، میزان اثرگذاری و وابستگی هریک از پیشران‌ها، بر توسعه آینده‌گردشگری منطقه آزاد انزلی مشخص شده است.

جدول ۳. شناسایی و میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم پیشران‌های مؤثر بر توسعه آینده‌گردشگری منطقه آزاد انزلی

میزان اثرپذیری	میزان اثرگذاری	متغیر	پیشران‌ها
۶۴	۶۲	V1	حرکت از سمت اقتصاد محصول محور به سمت اقتصاد خدمات (تجربه) محور
۶۲	۵۹	V2	استفاده از ظرفیت‌های بوم‌گردی در روستاهای منطقه آزاد
۵۹	۵۶	V3	توجه به مدیریت برند منطقه در حوزه تجارت کالا
۴۶	۶۳	V4	استفاده از آموزش‌های کاربردی، برای مردم محلی و کسب و کارها
۶۸	۶۲	V5	توجه به ظرفیت بازار گردشگران تجاری
۵۶	۵۰	V6	تخصص‌محوری در انتخاب مدیران سازمان منطقه آزاد
۵۹	۶۱	V7	استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی در اشکال مختلف
۶۲	۵۹	V8	توجه به کاربری اراضی در توسعه پروژه‌های گردشگری
۶۰	۶۳	V9	خلق جاذبه‌های مکمل، با توجه به مزیت‌های رقابتی منطقه
۶۰	۵۰	V10	توجه به تخریب خلایق در برابر توسعه طرح‌های تکراری در حوزه گردشگری
۶۰	۵۰	V11	سرمایه‌گذاری در گردشگری سلامت
۶۰	۶۵	V12	بازتولید جاذبه‌های تاریخی ناملموس؛ همچون نحوه ماهی‌گیری و ساخت صنایع دستی
۶۳	۶۱	V13	بهبود کیفیت آب دریا و سواحل
۵۵	۵۵	V14	توجه به یکپارچگی جاذبه‌های طبیعی همچون سواحل
۴۳	۴۷	V15	توسعه تفریحات آبی ماجراجویانه
۵۱	۵۴	V16	شفاف‌سازی فرایندی در هدایت سرمایه‌گذاری‌های گردشگری
۶۲	۵۵	V17	توجه به چشم‌اندازمحوری به جای فردمحوری در سازمان منطقه آزاد
۶۴	۶۲	V18	توجه به ظرفیت تحمل منطقه
۶۴	۶۵	V19	استفاده از ظرفیت گردشگری کشاورزی
۶۰	۵۸	V20	استفاده از طرح‌های پایلوت محور
۵۶	۶۲	V21	متنوع‌سازی اقامتگاه‌ها بر حسب تقاضا
۴۳	۵۶	V22	خلق مرکزیت گردشگری خوراک، از غذاهای محلی استان در منطقه
۴۸	۵۸	V23	سامان‌دهی صنایع دستی
۶۱	۵۱	V24	استفاده از ظرفیت جنگل‌های فنتاتو

در ماتریس تحلیل ساختاری، جمع اعداد سطرهای هر متغیر به‌مثابه میزان اثرگذاری و جمع ستون‌های هر متغیر، میزان اثرپذیری آن متغیر را نشان می‌دهد که در جدول شماره (۳) قابل

متغیرهای دیگر و همچنین اثرگذاری بسیاری که هم‌زمان بر روی دیگر عوامل دارند، به سرعت اثرات را جذب و یا بر روی دیگر متغیرها تأثیر می‌گذارند. به همین دلیل، نقش مهمی در ناپایداری سیستم ایفا می‌کنند و تغییرات مثبت یا منفی در مقصد در آینده، تحت تأثیر این عوامل قرار دارد. در واقع، تداوم عملکرد نامطلوبشان بر سرعت حرکت، به سمت ناپایداری گردشگری منطقه خواهد افزود. به همین دلیل، جهت توسعه آتی مقصد باید به بهبود و ارتقای این عوامل پرداخت. با ترسیم خط فرضی قطری در این ناحیه، دو دسته متغیر قابل تفکیک هستند؛ متغیرهای هدف و متغیرهای دوجهی. متغیرهای دو وجهی، عواملی هستند که در قطر بالای خط فرضی قرار دارند و ارتقای آن‌ها، منجر به تبدیل شدن این عوامل به بازیگران کلیدی مقصد می‌شود. این متغیرها عبارتند از: توجه به مدیریت برند منطقه در حوزه تجارت کالا، حرکت از سمت اقتصاد محصول محور به سمت اقتصاد خدمات (تجربه) محور، استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی در اشکال مختلف، استفاده از آموزش‌های کاربردی برای مردم محلی و کسب و کارها، توجه به تخریب خلّاق در برابر توسعه طرح‌های تکراری در حوزه گردشگری، شفاف‌سازی فرایندی در هدایت سرمایه‌گذاری‌های گردشگری و استفاده از ظرفیت‌های بوم‌گردی در روستاهای منطقه آزاد. همچنین متغیرهای هدف، عواملی هستند که در قطر پایینی ناحیه ۲ قرار داشته و بیش از آن که اثرگذاری داشته باشند، اثرپذیرند و می‌توان آن‌ها را به - عنوان نتایج تکامل سیستم در نظر گرفت و تحقق آن‌ها به عنوان «هدف سیستم»؛ یعنی توسعه آینده گردشگری مقصد شناخته می‌شود. با تحقق وضعیت مطلوب این پیشران‌ها و بهبود و ارتقای آن‌ها، دستیابی به پیشران‌های نتیجه که در ناحیه ۳ قرار دارند، امکان‌پذیرتر خواهد بود. این پیشران‌ها، عبارتند از: توجه به ظرفیت بازار گردشگران تجاری، سرمایه‌گذاری در گردشگری سلامت، توسعه تفریحات آبی ماجراجویانه، سامان‌دهی صنایع دستی و بازتولید جاذبه‌های تاریخی ناملموس؛ همچون نحوه ماهی‌گیری و ساخت صنایع دستی.

- متغیرهای ناحیه سوم (متغیرهای تاثیرپذیر یا وابسته): پیشران‌های قرار گرفته در این ناحیه عبارتند از: تخصص محوری در انتخاب مدیران سازمان منطقه آزاد، توجه به چشم‌انداز محوری به جای فردمحوری در سازمان منطقه آزاد، بهبود کیفیت آب دریا و سواحل، توجه به ظرفیت تحمل منطقه، استفاده از ظرفیت گردشگری کشاورزی و متنوع‌سازی اقامتگاه‌ها بر حسب تقاضا، عواملی هستند که در این ناحیه قرار داشته و به آن‌ها نتیجه سیستم نیز می‌گویند. این عوامل، بیشتر از این که اثرگذار باشند، وابسته و اثرپذیر بوده و چنانچه دیگر عواملی که در ناحیه ۱ و ۲ قرار دارند، به شیوه‌ای مطلوب مدیریت شوند، این پیشران‌ها نیز به وضعیت مناسب و مطلوب در

جدول ۴. رتبه‌بندی پیشران‌ها، بر اساس میزان اثرگذاری (جدول سمت راست) و اثرپذیری (جدول سمت چپ) آن‌ها در ماتریس اثرات مستقیم و غیرمستقیم

Classement par dépendance

Rank	Variable	Variable
1	سلامت - 11	سلامت - 11
2	تجربه محور - 1	برند - 3
3	برند - 3	آم‌وزش - 4
4	آم‌وزش - 4	تجربه محور - 1
5	صنایع دستی - 23	صنایع دستی - 23
6	تجاری - 5	ماجر اجوبی - 15
7	ماجر اجوبی - 15	تجاری - 5
8	چشم انداز - 17	چشم انداز - 17
9	ک شاورزی - 19	ک شاورزی - 19
10	افامگاه - 21	افامگاه - 21
11	تخریب خلاق - 10	ظرفیت تحمل - 18
12	ناملموس - 12	تخریب خلاق - 10
13	شفاف سازی - 16	ناملموس - 12
14	ظرفیت تحمل - 18	شفاف سازی - 16
15	بوم گردی - 2	تخصص محوری - 6
16	تخصص محوری - 6	بوم گردی - 2
17	خصوصی - 7	سواحل - 13
18	سواحل - 13	خصوصی - 7
19	اراضی - 8	اراضی - 8
20	پایلوت محو - 20	پایلوت محو - 20
21	خوراک - 22	خوراک - 22
22	مکمل - 9	مکمل - 9
23	یکپارچگی - 14	یکپارچگی - 14
24	فنانو - 24	فنانو - 24

Classify variables according to their influences

Rank	Variable	Variable
1	تجربه محور - 1	تخریب خلاق - 10
2	تخریب خلاق - 10	تجربه محور - 1
3	مکمل - 9	شفاف سازی - 16
4	شفاف سازی - 16	مکمل - 9
5	برند - 3	خصوصی - 7
6	آم ورزش - 4	آم ورزش - 4
7	خصوصی - 7	برند - 3
8	سلامت - 11	سلامت - 11
9	بوم گردی - 2	صنایع دستی - 23
10	صنایع دستی - 23	بوم گردی - 2
11	تجاری - 5	ماجرایوی - 15
12	ماجرایوی - 15	تجاری - 5
13	ناملوس - 12	ناملوس - 12
14	خوراک - 22	خوراک - 22
15	تخصص محوری - 6	تخصص محوری - 6
16	یکپارچگی - 14	یکپارچگی - 14
17	اراضی - 8	اراضی - 8
18	چشم انداز - 17	چشم انداز - 17
19	ک شاورزی - 19	پایلوت محو - 20
20	پایلوت محو - 20	ک شاورزی - 19
21	اقامگاه - 21	اقامگاه - 21
22	سواحل - 13	ظرفیت تحمل - 18
23	ظرفیت تحمل - 18	سواحل - 13
24	فنانو - 24	فنانو - 24

© LIPSOR-EPTA-MICMAC

اثربخیزترین متغیرها، در توسعه آتی گردشگری منطقه، به ترتیب عبارتند از: سرمایه گذاری در گردشگری سلامت، حرکت از سمت اقتصاد محصول محور به سمت اقتصاد خدمات (تجربه) محور، توجه به مدیریت برند منطقه در حوزه تجارت کالا، استفاده از آموزش های کاربردی برای مردم محلی و کسب و کارها، سامان دهی صنایع دستی، استفاده از ظرفیت بازار گردشگران تجاری، توسعه تفریحات آبی ماجراجویانه، توجه به چشم انداز محوری به جای

فردمحوری در سازمان منطقه آزاد، استفاده از ظرفیت گردشگری کشاورزی و متنوع‌سازی اقامتگاه‌ها بر حسب تقاضا.

بحث و نتیجه‌گیری

منطقه آزاد تجاری - صنعتی انزلی، به‌عنوان هاب اقتصادی، تجاری و صنعتی شمال کشور، جهت دستیابی به این اهداف در استان گیلان شکل گرفته است؛ اما علی‌رغم پتانسیل‌ها و مزیت‌های موجود، علاوه بر این که در زمینه تجارت، صنعت و سرمایه‌گذاری خارجی آنچنان موفق عمل نکرده است، در حوزه گردشگری نیز سیاست و برنامه منسجمی ندارد و همچنان بر اساس ظرفیت‌های بسیار در حوزه گردشگری در ابعاد گوناگون، توسعه نیافته است. به همین جهت، در پاسخ سؤال اول پژوهش، جهت دستیابی به توسعه آتی گردشگری در منطقه آزاد، ۲۴ عامل کلیدی توسط خبرگان شناسایی شد و نقش هریک، در مدل تحلیل ساختاری مشخص گردید؛ به‌طوری که ۳ متغیر در ناحیه (۱)، به‌عنوان عوامل اثرگذار قرار دارند که بیش از این که تأثیرپذیر باشد، تأثیرگذاری بسیاری بر سایر عوامل داشته و به‌عنوان متغیرهای محیطی شناخته می‌شوند. ۱۲ متغیر در ناحیه دو، به‌عنوان متغیرهای اعتماد قرار دارند که اثرگذاری و اثرپذیری بسیار نسبت به سایر متغیرها داشته و به همین دلیل، بر پایداری و یا ناپایداری سیستم (گردشگری منطقه) نقش بسیار مهمی دارند. ۶ متغیر نیز در ناحیه ۳ قرار گرفتند و متغیرهای وابسته سیستم هستند که عملکرد آن‌ها، به تغییرات متغیرهای ناحیه ۱ و ۲ وابسته است. درنهایت، ۳ متغیر نیز در ناحیه ۴ قرار دارند که متغیرهای مستقل سیستم محسوب شده و نقش استراتژیکی در تحول گردشگری منطقه در آینده خواهند داشت.

در پاسخ به سؤال دوم پژوهش و در جهت شناسایی اثرگذارترین پیشران‌ها در توسعه آتی گردشگری منطقه آزاد انزلی، ۱۰ عامل کلیدی بر اساس جدول شماره (۲) توسط نرم‌افزار و بر اساس مقایسات زوجی خبرگان در ماتریس اثرات متقابل، رتبه‌بندی شدند. بر این اساس، پیشران «حرکت از سمت اقتصاد محصول‌محور به سمت اقتصاد خدمات (تجربه‌محور)»، اثرگذارترین متغیر در توسعه این منطقه محسوب می‌شود و هم‌راستا با پژوهش نعمت‌پور و همکاران (۲۰۲۰)، راتکلیف و کراوزیک (۲۰۱۱) و ده ده زاده سیلابی و احمدی‌فر (۱۳۹۸) می‌باشد که به نوعی بر ارائه خدمات مطلوب به گردشگران تأکید دارند. در این خصوص، بیشتر مصاحبه‌شوندگان، به عدم وجود اهداف و سیاست‌های برنامه‌ریزی شده جهت توسعه گردشگری در کنار سایر اهداف توسعه در منطقه آزاد انزلی اشاره کردند. لازم به ذکر است که در سند چشم‌انداز توسعه این منطقه، اهدافی همچون کارکردهای صنعتی، تجاری و بازرگانی،

گردشگری، کشاورزی و شیلات، ترانزیت و لجستیک کالا جهت صادرات، واردات و ارائه خدمات عمومی؛ همچون آموزش و برگزاری همایش‌های بین‌المللی در نظر گرفته است که خوشبختانه گردشگری نیز در میان طرح‌های توسعه آن قرار دارد؛ اما از آنجا که هنوز این منطقه بر پایه اقتصاد محصول‌محور عمل می‌کند و سیاست‌گذاری‌ها و بودجه‌بندی‌ها جهت توسعه بخش تجارت و صنعت این منطقه است، همچنان حفره عمیقی در جهت اولویت‌بخشی به توسعه گردشگری در منطقه وجود دارد؛ در حالی‌که صنعت گردشگری نیز در کنار سایر فعالیت‌های اصلی منطقه، اگر به صورت برنامه‌ریزی شده توسعه یابد، می‌تواند زمینه‌ساز کسب درآمدهای ارزی از تمامی گردشگران تجاری باشد که از کشورهای حاشیه دریای خزر و بازار هدف کشورهای CIS^۱ جهت تجارت و سرمایه‌گذاری‌های خارجی وارد این منطقه می‌شوند. اگر گردشگری نیز در اولویت‌های توسعه قرار بگیرد و در مرحله بعد، اقتصاد صنعتی منطقه به سمت «اقتصاد تجربه» تغییر جهت یابد، همان‌طور که پایین و گلیمور آن را از بعد اقتصاد صنعتی و خدماتی مطرح کردند، می‌توان در کنار توسعه جاذبه‌های متنوع در روستاها، سواحل و بخش (فاز) تجاری که تحت مدیریت منطقه آزاد هستند، نوع ارائه خدمات را به سمت خلق تجربه هدایت نمود که در آن علاوه بر کسب و کارها، گردشگران نیز در خلق تجربه گردشگری نقش کلیدی دارند.

دومین پیشران در تحول آتی گردشگری این مقصد «توجه به تخریب خلاق در برابر توسعه طرح‌های تکراری در حوزه گردشگری» است. در این حوزه، با توجه به مطالعات میدانی صورت گرفته در منطقه آزاد انزلی، بیشتر تأسیسات گردشگری در حوزه‌های مختلف پذیرایی، اقامتگاهی و جاذبه‌های تفریحی، تاریخی و فرهنگی، به‌صورتی تکراری ایجاد شده و بدون کمترین نوآوری در ارائه خدمات و خلق تجربه برای گردشگران در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. چنانچه تسهیلات و زیرساخت‌های گردشگری به‌صورت مکمل و مختلف در کنار یکدیگر ایجاد شوند که در آن برای مثال در بخش‌های مختلف روستایی، دریایی و تجاری، کسب و کارهای متنوع و نوآورانه گردشگری در کنار یکدیگر قرار بگیرند؛ همچون احداث هتل، شناورهای دریایی متنوع، اسب‌سواری، رستوران‌های دریایی با صید و طبخ هم‌زمان ماهی توسط گردشگر، سرویس‌های بهداشتی، دهکده گردشگری کشاورزی، کارگاه‌های صنایع دستی محلی، پارک آبی ساحلی، کلوب‌های تفریحی ساحلی، اسکله‌های قایق‌سواری مناسب و گردشگری روستایی.

۱. سی‌آی‌اس یا همان اتحادیه کشورهای مستقل یا مشترک‌المنافع، از طریق روسیه و یازده جمهوری دیگر در سال ۱۹۹۱ میلادی تأسیس شد. اتحادیه فوق، از سوی رؤسای کشورهای اوکراین، بلاروس و روسیه تشکیل شده است و کشورهای عضو آن؛ شامل ارمنستان، افغانستان، ازبکستان، بلاروس، تاجیکستان، ترکمنستان، قزاقستان، مولداوی و قرقیزستان است.

مجموعه‌ای از این نوآوری‌ها، در آینده منجر به توسعه گردشگری منطقه خواهد شد و مزیت‌های رقابتی بسیاری برای منطقه در برابر سایر مقصدها ایجاد خواهد کرد. در این صورت، علاوه بر حفظ گردشگران موجود، از پتانسیل بازارهای هدف بالقوه داخلی و خارجی که به مبادلات تجاری در منطقه آزاد می‌پردازند نیز استفاده خواهد شد.

توجه به عنصر تخریب خلاق، منجر به فعال‌سازی پیشران بعدی که «خلق جاذبه‌های مکمل با توجه به مزیت‌های رقابتی منطقه» است، نیز خواهد شد. این نتیجه، هم‌راستا با پژوهش‌های کانگان، هانزاهان و مک لاگین (۲۰۱۵)، علی‌اکبری، مرصوسی و جلال‌آبادی (۱۳۹۹)، نصر (۱۳۹۸) و ده ده زاده سیلابی و احمدی‌فر (۱۳۹۸) است که بر رقابت‌پذیری و کسب مزیت رقابتی نسبت به سایر مقصدها تأکید دارند. در این خصوص، منطقه آزاد انزلی در کنار دو بندر دیگر استان گیلان (آستارا و کیاشهر) و همچنین سایر مناطق آزاد و بنادر دیگر کشور، دارای مزیت‌های رقابتی بسیاری از بُعد جغرافیایی، تاریخی و طبیعی است؛ اما با این وجود، عواملی؛ همچون عدم تعادل در توزیع امکانات اقامتی و تفریحی در سطح منطقه، کیفیت پایین آن‌ها و ارائه ندادن خدمات لوکس در کنار خدمات ارزان قیمت، همچنان نتوانسته است که به همه انواع تقاضاهای گردشگران به‌درستی پاسخ دهد. برای مثال، وجود ۱۴ روستا که دارای ظرفیت‌های متنوعی؛ از قبیل کشاورزی، دامداری، صنایع‌دستی محلی و خوراکی‌های محلی است، می‌تواند در طرح‌های توسعه گردشگری به‌عنوان یک مزیت رقابتی برای منطقه قرار بگیرد و کارآفرینان را تشویق به احداث تأسیسات نوآورانه‌ای؛ همچون اکوکمپ‌ها، کمپینگ‌ها، مزارع گردشگری روستایی، خلق تجربه در حوزه دامداری برای گردشگران نماید.

پیشران دیگری که در تحول و توسعه گردشگری منطقه آزاد انزلی نقش حیاتی دارد، عنصر «شفاف‌سازی فرایندی در هدایت سرمایه‌گذاری گردشگری» است. نعمت‌پور و همکاران (۲۰۲۰)، جهانیان (۲۰۱۷)، را تکلیف و کراوزیک (۲۰۱۱)، معصومی و همکاران (۱۴۰۰) و نصر (۱۳۹۸) نیز در پژوهش‌های خود به ضرورت وجود و شفافیت سیاست‌های کلان در حوزه گردشگری اشاره دارند. این عنصر، در بیشتر مصاحبه‌های انجام شده، مورد توجه قرار گرفت. یکی از بزرگ‌ترین معضلاتی که کارآفرینان و سرمایه‌گذاران در حوزه گردشگری در منطقه آزاد با آن مواجه هستند، نبودن طرح‌های آمایشی، پهنه‌بندی‌های مشخص و فرصت‌های سرمایه‌گذاری در منطقه است که مشکلات فراوانی را بر سر راه سرمایه‌گذاران ایجاد کرده است؛ چرا که اولاً، سرمایه‌گذاران نسبت به فرصت‌هایی که می‌توان در آن بخش‌ها سرمایه‌گذاری نمود، آگاهی نداشته و دوماً، هنگامی که خود به ارائه طرح‌های سرمایه‌گذاری در گردشگری به سازمان منطقه آزاد می‌پردازند، با موانع بسیاری روبه‌رو شده و بیشتر سرمایه‌گذاران، از ادامه کار

منصرف شده و به مقصدهای دیگر جهت توسعه کسب و کارهای گردشگری می‌روند. به همین دلیل می‌توان گفت؛ وجود پتانسیل‌های گردشگری فراوان و سرمایه‌گذاران در توسعه گردشگری کافی نیست و تا زمانی که رویکرد سازمان منطقه آزاد به گردشگری مشخص نباشد، نمی‌توان شاهد توسعه گردشگری در منطقه بود.

عنصر بعدی، «توجه به مدیریت برند منطقه در حوزه تجارت کالا» است و هم‌سو با تحقیقات نصر (۱۳۹۸)، معصومی و همکاران (۱۴۰۰) و نعمت‌پور و همکاران (۲۰۲۰) است. در این حوزه، در سال‌های اخیر، به دلیل توجه نداشتن به برند منطقه آزاد در واردات کالاهایی با برند خارجی و با قیمت پایین، منجر به مخدوش شدن برند منطقه آزاد در این خصوص شده است که همین امر، باعث شده تا جذابیت منطقه آزاد برای بسیاری از گردشگران که برای خرید و گردشگری به این منطقه سفر می‌کردند، از بین برود. از آنجا که مناطق آزاد تجاری به دلیل وجود معافیت مالیاتی و عدم پرداخت عوارض گمرکی، دارای اجناس با کیفیت و قیمت پایین هستند و برندسازی آن‌ها نیز در این رابطه یک عنصر حیاتی در جذب گردشگران تفریحی برای بازدید و خرید و تفریح در این مناطق است؛ اما به تازگی در منطقه آزاد انزلی و مراکز خرید فاز تجارت بسیاری از فروشگاه‌ها، به عرضه اجناس بی‌کیفیت و با قیمت بالا، همانند سرزمین اصلی می‌پردازند که این امر منجر به نارضایتی گردشگران و عدم تمایل آن‌ها به بازدید دوباره از منطقه شده است و منطقه از این مزیت رقابتی منحصر به فرد در سطح استان و کشور، به‌درستی در برندسازی خود استفاده نکرده است. در این حوزه، بنچ‌مارکینگ و استفاده از تجربیات مقصدهای مشابه و مناطق آزاد موفق، می‌تواند به‌عنوان الگویی قرار بگیرد تا انزلی نیز با توجه به ویژگی‌های محیطی خاص خود، به برطرف تعارضات عملکردی و مدیریت برند در حوزه‌های مختلف بپردازد.

پیشران ششم، «استفاده از آموزش‌های کاربردی برای مردم محلی و کسب و کارها» است؛ به طوری که بر اساس مصاحبه با یکی از مدیران مؤسسات آموزش گردشگری استان، دوره‌های آموزشی اجباری تأسیسات گردشگری که توسط سازمان میراث انجام می‌شود، هر ساله به صورت تکراری و فاقد کارایی است؛ در حالی که اگر سازمان منطقه آزاد در ابتدا آموزش پرسنل گردشگری و مردم محلی را در اولویت برنامه‌های خود قرار دهد و در حوزه‌هایی؛ همچون صنایع دستی، آشپزی، آشنایی با روحیات ملل در تعامل با گردشگران تجاری خارجی، تشریفات در اقامتگاه‌ها و نحوه تعامل مراکز تفریحی با گردشگران دوره‌های آموزشی برای مردم محلی و کسب و کارها برگزار نماید.

عنصر کلیدی دیگر «استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی در اشکال مختلف» است که هم‌راستا با نتایج تحقیق‌های نصر (۱۳۹۸)، معصومی و همکاران (۱۴۰۰)، بافقی‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) حسینی‌خواه (۱۳۹۶) است و با تقویت آن، سه پیشران بعدی نیز که شامل «سرمایه‌گذاری در گردشگری سلامت»، «استفاده از ظرفیت‌های بوم‌گردی در روستاهای منطقه آزاد» و «سامان‌دهی صنایع دستی» نیز ارتقا خواهند یافت. یکی از دلایل تأکید بر خصوصی‌سازی و موفقیت کشورهای توسعه‌یافته این است که بخش خصوصی، بر اساس تحلیل هزینه - فایده عمل کرده و منطق بازار آزاد در این است که بر روی پروژه‌هایی سرمایه‌گذاری کرده که علاوه بر ارائه خدمات به مصرف‌کنندگان، درآمدزایی نیز داشته باشد. بنابراین برخلاف ارگان‌های دولتی که بیشتر اقداماتشان مانوری و شوآفی است که در نهایت بیشتر طرح‌ها به نتیجه مطلوب نمی‌رسد، می‌توان با واگذاری برخی امور به بخش خصوصی در منطقه آزاد، علاوه بر تخصص و دانش آن‌ها در حوزه گردشگری و همچنین جذب سرمایه‌های این بخش در توسعه طرح‌های گردشگری کلان در منطقه؛ همچون احداث آکواریوم در فاز تجارت منطقه آزاد، منجر به ایجاد فضای رقابتی میان بخش خصوصی در توسعه تأسیسات گردشگری نمود که هریک جهت دستیابی به بهره‌وری بالاتر، سعی می‌کنند با کیفیت بهتری به توسعه پروژه‌های ضروری در منطقه بپردازند. با تقویت این بخش، می‌توان انتظار داشت که پیشران بعدی تحقیق که توسعه «سرمایه‌گذاری در گردشگری سلامت» است، فعال شود و نعمت‌پور و همکاران (۲۰۲۰) نیز در تحقیق خود به آن تأکید داشته‌اند؛ چرا که به دلیل وجود ویژگی‌های جغرافیایی درمانی منطقه؛ همچون سواحل ماسه‌ای جهت تخلیه بارهای منفی بدن، کریستال‌های داغ ماسه‌ای که جهت درمان امراض رماتیسمی و درد مفاصل مؤثرند، ظرفیت فوتوتوریسم برای آن دسته از گردشگران تجاری که کمتر در برابر نور آفتاب قرار دارند، باران‌های پاییزی جنوب دریای خزر جهت درمان بیماری‌های پوستی و کک و مک، وجود اکسیژن بسیار کنار دریا و آزاد شدن ید و یون در کنار آبشارها جهت درمان افسردگی و ایجاد نشاط، وجود آب و هوای مساعد جهت گذران دوران نقاهت، جنگل‌های بکر و روستاهای با منابع بسیار در حوزه گردشگری جهت تمدد اعصاب، همچنین وجود کلینیک‌ها و بیمارستان‌های مجهز در شهر رشت و نزدیکی به استان‌های هم‌جوار، جهت انجام جراحی‌های پزشکی در تهران و تبریز و بسیاری مزیت‌های دیگر، ظرفیت بسیار بالایی در حوزه سرمایه‌گذاری در گردشگری سلامت دارد که باید با کمک بخش خصوصی به احداث مجتمع‌های سلامت در کنار سواحل، جنگل‌ها و روستاهای منطقه پرداخته شود. در این خصوص، برای گردشگران پزشکی، بازارهای هدف ترکیه، ارمنستان، آذربایجان و گرجستان که جهت انجام امور درمانی به شمال کشور وارد

می‌شوند، باید برنامه‌ریزی شود که با ایجاد تأسیسات پزشکی و سلامت، ماندگاری این گردشگران را در منطقه افزایش می‌یابد.

عنصر «استفاده از ظرفیت‌های بوم‌گردی در روستاهای منطقه آزاد» و «سامان‌دهی صنایع دستی» نیز از جمله پیشنهادهایی هستند که مورد غفلت قرار گرفته‌اند. بافتی‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) حسینی‌خواه (۱۳۹۶) و جهانیان (۲۰۱۷) نیز به توسعه جاذبه‌های گردشگری متنوع تأکید داشته‌اند. منطقه آزاد در حوزه تأسیس اقامتگاه‌های بوم‌گردی بوم‌آورد، هنوز در مراحل ابتدایی قرار دارد؛ در حالی که استان گیلان به لحاظ فرهنگی و تاریخی، دارای سابقه دیرینه‌ای در حوزه‌های کشاورزی و صید و شیلات محلی است که می‌توان بر اساس نحوه معیشت کشاورزان و صیادان به احداث اقامتگاه‌های بوم‌گردی استاندارد و اصیل پرداخت. همچنین بر اساس مطالعات میدانی صورت گرفته، این منطقه فاقد کمپینگ‌ها و اکوکمپ‌ها و دیگر انواع اقامتگاه‌ها بر حسب تقاضای گردشگران و ظرفیت تحمل منطقه است که این خود از نقاط ضعف منطقه در ارائه خدمات مهمان‌نوازی محسوب می‌شود؛ چرا که یک سری هتل، خانه مسافر و ویلاهای شخصی بدون وجود خلاقیتی در احداث آن‌ها در کنار یکدیگر ساخته شده‌اند و از ظرفیت‌های طبیعی و خانه‌های سنتی منطقه، جهت احیای آن‌ها برای اقامت گردشگران استفاده نمی‌شود.

درنهایت، بر اساس تحلیل یافته‌ها و پیشنهادهایی که به تفصیل در رابطه با هر پیشنهاد در بخش فوق به آن‌ها اشاره شد، می‌توان در چند مورد به‌طور خلاصه به آن‌ها چنین اشاره نمود:

- خلق تجربه به یادماندنی^۱ برای گردشگران، با مشارکت دادن آن‌ها در فرایند ایجاد و ارائه محصولات گردشگری؛ همچون خلق تجربه صید ماهی توسط گردشگران و طبخ و سرو آن به‌طور هم‌زمان که منجر به ایجاد تجربه‌ای به یادماندنی در گردشگران می‌شوند و یا آموزش کاشت، داشت و برداشت محصولات در مزرعه کشاورزی به گردشگران.
- ایجاد تأسیسات گردشگری نوآورانه، به جای پیروی از رویکردهای تکراری در احداث رستوران‌ها، اقامتگاه‌ها، مراکز تفریحی ساحلی و جنگلی.
- توسعه جاذبه‌های مکمل در کنار یکدیگر، بر اساس ظرفیت‌های متنوع منطقه آزاد انزلی؛ همچون قرارگیری مراکز تفریحی، فروشگاه‌های صنایع دستی، اقامتگاه، مراکز درمانی، سرویس‌های بهداشتی، مراکز خرید، رستوران‌های غذاهای محلی، شناورهای آبی متنوع، برگزاری تورهای دریایی و تورهای پرندنگری و غیره.

- پنج‌مارکنیک یا الگوبرداری از مناطق آزاد موفق، جهت مدیریت گردشگری، مدیریت زیست‌محیطی، فرهنگی و تقویت برند مقصد در حوزه بورس کالاهای خارجی با کیفیت و معاف از مالیات، جهت احیای مجدد منطقه آزاد انزلی در این حوزه و ایجاد الزاماتی برای کسب و کارهای داخل فاز تجارت جهت عرضه محصولات با کیفیت و ارزان‌قیمت به منظور جذب گردشگران تفریحی و تجاری به این منطقه.

تدوین و ارائه طرح‌ها و پروژه‌های سرمایه‌گذاری به کارآفرینان و سرمایه‌گذاران و نیز شفاف‌سازی فرایندهای اداری و قانونی جهت تسریع در احداث واحدهای گردشگری و ایجاد سیاست‌های تشویقی مالی و غیرمالی جهت جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی به منطقه آزاد.

- برگزاری دوره‌های کاربردی و عملیاتی برای مردم محلی و کسب و کارهای منطقه در ارائه خدمات گردشگری؛ چرا که اعطای مجوز و گواهی آموزشی در ارائه خدمات پذیرایی برای کسب و کارها کافی نیست و این افراد باید به‌طور عملی، نحوه معاشرت با گردشگران بین‌المللی را آموزش ببینند؛ زیرا به‌طور مستقیم با گردشگران در تماس هستند. ارتقای جایگاه بخش خصوصی و تفویض اختیارات به تشکل‌های گردشگری و هتل‌داری و بخش‌های خصوصی مرتبط با گردشگری در احداث و نظارت بر واحدهای گردشگری در منطقه.

احداث مجتمع‌های گردشگری سلامت در بخش‌های روستایی، ساحلی و جنگلی منطقه آزاد، جهت ارائه خدمات به گردشگران پزشکی که از کشورهای حاشیه دریای خزر به ایران سفر می‌کنند.

متنوع‌سازی انواع اقامتگاه‌ها، به‌ویژه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در روستاهای منطقه بر اساس شرایط فرهنگی، تاریخی و طبیعی که علاوه بر خلق تجربیات اصیل برای گردشگران، منجر به ارزآوری، اشتغال‌زایی و احیای سنت‌ها و معرفی غذاهای محلی به گردشگران خواهد شد.

- سامان‌دهی بخش صنایع‌دستی و ایجاد ورکشاپ‌های زنده در این حوزه در بخشی از فاز تجارت منطقه آزاد در کنار توسعه دیگر جاذبه‌های گردشگری در منطقه.

کتابنامه

ایمانی، بهرام؛ رضوی، سیدمختار (۱۳۹۹). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار با رویکرد آینده‌پژوهی مورد مطالعه: روستاهای بخش مرکزی شهرستان

سرعین. برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۹ (۳۳): ۷۱-۹۹

بافقی‌زاده، محمد؛ سلیمانی مقدم، پرویز و طاهری‌فر، راضیه (۱۳۹۵). سطح‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری شهر اهواز، فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، ۵(۲۰): ۳۷-۵۸.
 تقوایی، مسعود؛ حسینی‌خواه، حسین (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی (مطالعه موردی: شهر یاسوج). برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۶(۲۳): ۸-۳۰.

ده‌زاده سیلابی؛ پروین؛ احمدی‌فرد، نرگس (۱۳۹۸). تعیین پیرامون‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان مازندران). جغرافیا و پایداری محیط، ۹(۱): ۷۳-۸۹.

زیاری، کرامت‌الله؛ ربانی، طاها؛ ساعد موجشی، رامین (۱۳۹۶). آینده‌پژوهی پارادایمی نوین در برنامه‌ریزی با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای (مبانی، مفاهیم، رویکردها و روش‌ها)، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

زیبنده، عدالت؛ یوسفی‌فرد، سمیه (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل فرصت‌ها و تنگناهای ژئوپلیتیک توسعه منطقه آزاد انزلی. فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی، ۳(۱۰): ۱۰۶-۸۳.
 علی‌اکبری، اسماعیل؛ مرصوصی، نفیسه؛ جلال‌آبادی، لیلا (۱۳۹۹). تدوین سناریوهای مؤثر بر آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی. مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۵(۵۰): ۳۵-۶۰.

قلی‌زاده، علی‌ولی؛ وردی‌زاده، رضا (۱۳۹۰). نگرشی بر ژئوپلیتیکی - ژئواکونومیکی بر منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، ۶(۲): ۱۵۳-۱۸۱.
 محمدی، مهدی؛ خزایی، سعید؛ مبارکی، محمدحسن؛ رضایی‌طرقی، سعید (۱۳۹۳). آینده‌پژوهی فردی کارآفرینان: از خودانگاره به خودنگاره. چشم‌انداز دولتی، ۵(۴): ۱۰۷-۱۲۲.
 کامران، حسن (۱۳۸۱). علل توسعه‌نیافتگی مناطق آزاد ایران، تهران: فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۵-۶۴.

علی‌کریمی، رضا؛ کشاورزی، محمد (۱۳۹۳). ضرورت آینده‌پژوهی در فقه اسلامی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۶(۴): ۷۱-۸۴.
 مهدی‌زاده، جواد (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی برای ساختن آینده، درآمدی بر مبانی و مفاهیم آینده‌پژوهی. جستارهای شهرسازی، ۸(۲۸-۲۹): ۴۸-۶۱.

معصومی، مهدی؛ عنابستانی، علی‌اکبر؛ فاضل‌نیا، غریب؛ خوارزمی، امیدعلی (۱۴۰۰). تحلیل پیرامون‌های کلیدی اثرگذاری شاخص‌های گردشگری تجاری بر پایداری سکونت‌گاه‌های

روستایی با رهیافت آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: منطقه تجاری دهشبخ - سیگار استان فارس). برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. ۱۰ (۳۷): ۷-۳۷.

موسوی‌نیا، سیدرضا (۱۳۹۹). نقدی بر الگوی امتداد حال در آینده‌پژوهی؛ نمونه‌پژوهی: تحریم‌های امریکا علیه ایران تا ۲۰۲۲. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۹ (۳۵): ۹-۳۵.

نصر، طاهره (۱۳۹۸). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلان‌شهر شیراز با رویکرد آینده‌پژوهی. فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری. ۱۰ (۳۷): ۵۵-۶۶.

ویسی، فرزاد؛ صفیاری، رسول؛ منوچهری، سوران (۱۳۹۸). پیشران‌های مؤثر بر توسعه پایدار گردشگری نواحی روستایی با تأکید بر آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: بخش اورامان شهرستان سروآباد). مطالعات اجتماعی گردشگری، ۷ (۱۴): ۴۷-۷۲.

References

- Aliakbari, E., Marsousi, N., Jalalabadi, L. (2020). Compilation and Priority Assessment of Scenarios Affecting the Future of Sustainable Tourism in Kerman with the Futures studies Approach. *Tourism Management Studies*, 15(50), 35-60. (In Persian)
- Baudment, F. G. (2011). Designing a foresight exercise for the future of rural communities in Romania. *Journal of Futures*. 43(9), 996-1008.
- Bafghizadeh, M., Soleimani Moghadam, P., Taheri Far, R. (2015). Ranking of factors affecting the development of Ahvaz tourism, *Geography of tourism space*, 5 (20), 37-58 (In Persian)
- Bell, W. (1997). *Foundations of Futures Studies: Human Science for a New Era*, Transaction Publishers (New Brunswick, USA, and London, UK).
- Coates, Joseph F. (1985). Foresight in Federal Government Policymaking. *Futures Research Quarterly*, 1(2), 29-53.
- Conaghan, A., Hanrahan, J. & McLoughlin, E. (۲۰۱۵). A model for the transition towards the sustainable management of tourism destinations in Ireland, *International Journal for Responsible Tourism*, ۴(۲), - ۱۰۳ ۱۲۲.
- Dadazade- Silabi, P., Ahmadifard, N. (2019). Determine the Key Factors of Tourism Development Based on Future Research Approach (Case Study: Mazandaran Province). *Geography and Environmental Sustainability*, 9(1), 73-89. (In Persian)
- Durance, Ph., & Godet, M. (2010). Scenario building: Uses and abuses. *Technological Forecasting & Social Change*. 77.1488-1492.
- Formica, S., & Kothari, T. (2007). Strategic Destination Planning: Analyzing the Future of Tourism. *Journal of Travel Research - J TRAVEL RES*. 46. 355-367.

- Glenn, J.C. (2003), Introduction to the futures research methods series, in Glenn, J.C. and Gordon, T.J. (Eds), *Futures Research Methodology V3.0, United Nations University, Millennium-Project*
- Godet, M. (2010). Future memories, *Technological Forecasting & Social Change*. 77: 1457-1463.
- Hadinejad, A., Noghan, N., Moyle, B., Scott, N., & Kral. A. (2021). Future research on visitors' attitudes to tourism destinations. *Tourism Management* 83 (In Persian)
- Inskip, E. (1991). *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, Van Nostrand Reinhold, New York, NY, 508.
- Inayatullah, S. (2007). *Questioning the Future: Methods and Tools for Organizational and Societal Transformation*. Tamsui: Tamkang University.
- Inayatullah, S. (2013). Futures studies: theories and methods, in Jonquiere, F.G. (Ed.), *there's a Future: Visions for a Better World*, BBVA, Madrid, 36-66.
- Imani, B., Rizvi, S.M. (2019). Identifying the effective drivers on the future state of sustainable tourism with a future research approach. *Tourism planning and development*, 9 (33), 71-90 (In Persian)
- Jahanian, M. (2017). Futures studies of Tourism with a Spirituality Perspective. *International journal of Tourism, Culture & Spirituality*, 2(1), 24-39 (In Persian)
- Jandaghi, G., Fathi, M.R., Maleki, M.H., Faraji, O. & Yuzbas,oglu, N. (2020). Identification of tourism Scenarios in Turkey based on futures study approach, *Almatourism – Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 10(20), 47-68 (In Persian)
- Taghvaei, M., Hosseinekhah, H. (2018). Tourism Development Planning Based on Futures Studies and Scenario Case Study: Yasouj. *Journal of Tourism Planning and Development*, 6(23), 8-30 (In Persian)
- Kononiuk, A., & Glińska, E. (2015). Foresight in a small enterprise. A case study. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 213,971 – 976.
- Kreibich, R., Oertel, B., Wolk, M. (2011). Futures Studies and Future-Oriented Technology Analysis Principles, Methodology and Research Questions. *HIIG Discussion Paper Series*.
- Ladeiras, A., Mota, A., & Costa, J. (2010), Strategic tourism planning in practice: the case of the open academy of Tourism, *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 2(4), 357-363.
- Masoumi, M., Anabestani, A., Fazelnia, G., Kharazmi, O. (2021). Analysis of Key Driver's Affecting of Commercial Tourism Indicators on the Sustainability of Rural Settlements with a Future Study Approach (Case Study: Dehshikh- Sigar Commercial Area of Fars

- Province). *Journal of Tourism Planning and Development*, 10(37), 7-37. (In Persian)
- Mousavinia, S. (2020). Critical Approach to Extent Present Patterns in Future Studies, As Future Studies Case Example: US Sanctions against Iran until 2022. *Political Strategic Studies*, 9(35), 9-35 (In Persian)
- Miles, I., & Michael. K. (2003). Practical Guide to Regional Foresight in the UK. Luxembourg, European Commission.
- Mohamadi, M., Kazae, S., Mobaraki, M., Rezaee Toroghi, S. (2015). Individual future research of entrepreneurs: from self-image to self-image. *Public Administration Perspaective*, 5(4), 107-122 (In Persian)
- Nasr, T. (2019). Identification of Key Factors Affecting on the Shiraz City Tourism with a Future Studies Approach. , 10(37), 55-66 (In Persian)
- Nematpour, M., Khodadadi, M., Rezaei, N., & Makian, S. (2020). Structural analysis of the development of the Iranian tourism market employing a MICMAC approach: a new long-range planning method to attract the ASEAN international tourist market. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 4(4), 393-417.
- Postma, A. (2015), Investigating scenario planning – a European tourism perspective, *Journal of Tourism Futures*, 1(1), 46-52.
- Polak, F. (1973). The Image of the Future, *Elsevier Scientific Publishing Company*.
- Ratcliffe, J., & Krawczyk, E. (۲۰۱۱). Imagineering city futures: The use of prospective through scenarios in urban planning, *Futures* ۴۳, 642-653.
- Qolizadeh. A., Vardizadeh, R. (2009). A geopolitical-geoeconomic perspective on the Aras commercial-industrial free zone. *Geopolitics*, 2(18): 153-181 (In Persian)
- UNWTO (2019). International Tourism Highlights 2019, UNWTO, Madrid.
- Vinnari, M. (2014). An Introduction to Future Studies Approaches and Foresight, LYY-course. University of Eastern Finland.
- Veisi, F., and Safiari, R., and Manouchehri, S. (2018). Drivers effective on the sustainable development of tourism in rural areas with an emphasis on future research (Study case: Oraman section of Sarvabad city). *Tourism Social Studies*, 7(14), 47-72 (In Persian)
- Voros. J. (2005). A generic foresight process framework. *Journal of Foresight*. 5(3), 10-21.
- Ziari, K., Rabbani, T., Saed Chamoushi, R. (2017). *Future studies book: a new paradigm in planning with an emphasis on urban and regional planning (basics, concepts, approaches and methods)*. University of Tehran (In Persian)
- Zibandeh, E., Yousefi Fard, S. (2014). Investigating and analyzing geopolitical opportunities and bottlenecks in the development of Anzali Free Zone. *Border Science and Techniques*, 3(10), 83-106 (In Persia)